

Timothy Garton Ash

Rok zázraků

DŮM MŮDY

**S novým esejem o střední Evropě
třicet let po pádu komunismu**

**Svědectví
o revoluci
roku 1989
ve Varšavě,
Budapešti,
Berlíně
a Praze**

PROSTOR

Timothy Garton Ash

Rok zázraků

**Svědectví
o revoluci
roku 1989
ve Varšavě,
Budapešti,
Berlíně
a Praze**

Přeložil Miroslav Drozd

PROSTOR | PRAHA | 2019

WE THE PEOPLE: THE REVOLUTION OF '89 WITNESSED
IN WARSAW, BUDAPEST, BERLIN AND PRAGUE
Copyright © 1990, 1999, 2019 by Timothy Garton Ash
All rights reserved

© PROSTOR, 2019

Translation © Miroslav Drozd, 1991, 2009

Afterword translation © Martin Pokorný, 2019

ISBN 978-80-7260-433-3

Začali to studenti. Někteří z nich již byli aktivní přinejmenším rok. Vydávali fakultní časopisy. Pořádali diskusní kluby. Pracovali na pomezí oficiálního a neoficiálního života. Mnozí z nich udržovali kontakty s opozicí, všichni četli samizdat. Někteří z nich prý založili konspirační skupinu nazvanou „Stuha“. Vedle toho řada z nich pracovala v oficiální mládežnické organizaci, Socialistickém svazu mládeže (SSM). Právě prostřednictvím SSM se jim podařilo získat povolení uspořádat 17. listopadu v Praze manifestaci u příležitosti padesátého výročí mučednické smrti Jana Opletala, českého studenta zavražděného nacisty. Manifestace s poctami a projevy začala podle schváleného plánu na Albertově v Praze 2.

Počet lidí však stále rostl a hesla se stále víc a víc obracela proti současným diktátorům na Hradě. Demonstranti se rozhodli – někteří s tím zřejmě počítali od začátku – vydat se na Václavské náměstí, scénu všech historických okamžiků českých dějin, ať už v roce 1918, 1948 nebo 1968. Sešli dolů na nábřeží Vltavy a pak se kolem Národního divadla stočili na Národní třídu, směrem k náměstí. Tam na ně čekaly pohotovostní oddíly policie v bílých helmách, se štíty a pendreky, a speciální protiteroristické komando v červených baretech. Na Národní třídě byly velké skupiny lidí odříznuty a obklíčeny. Heslem bylo „Svobodu!“ a písní „Jednou budem dál“, česká verze „*We Shall Overcome*“. Ti z první řady podávali policistům květy. Lidé pokládali na zem rozžaté svíce, pozvedali paže a volali „Máme holé ruce!“ Policie, a především červené barety bez ohledu na to mlátily do mužů, žen i dětí pendreky. To byla jiskra, od které vzplálo celé Československo. Během noci z pátku na sobotu – kdy kolovaly zprávy o jednom mrtvém a řadě raněných

a hospitalizovaných – se část studentů rozhodla pro stávkou. V sobotu ráno se jim rozhodnutí podařilo rozšířit po Univerzitě Karlově a dalších vysokých školách, které okamžitě vstoupily do okupační stávky. (K rekonstrukci přesných podrobností těchto klíčových okamžiků bude zapotřebí dlouhého a trpělivého zkoumání.) V sobotu odpoledne se k nim připojili herci, kteří se již předtím angažovali ve věci petic na obranu Václava Havla a jež do akce zapojili aktivní studenti divadelní a filmové fakulty Akademie múzických umění (AMU). Sešli se v Realistickém divadle. Studenti popisovali „masakr“, jak byl nyní páteční zásah všeobecně označován. Odpovědí divadelníků bylo prohlášení, jímž se nejen zapojili do stávky – přičemž jeviště proměnili v politické debatní sněmy –, ale také, pokud si dobře vzpomínám, poprvé vznesli návrh, aby se v pondělí 27. listopadu mezi polednem a druhou hodinou odpolední konala generální stávka. Hlediště reagovalo bouřlivým potleskem.

V neděli ráno přišli studenti AMU s příslušně dramatickým prohlášením. Neslo název „Nečekat – jednat!“ a začínalo tvrzením, že rok 1989 by měl být v Československu vyhlášen „rokem obušku“. „Tento obušek,“ pokračovalo, „se v pátek 17. listopadu zbarvil krví studentů.“ Prohlášení se obracelo „v roce dvoustého výročí Francouzské revoluce zejména na evropské státy“ a vyslovalo požadavky sahající od legální registrace samizdatového měsíčníku *Lidové noviny* až k odstranění vedoucí úlohy komunistické strany z ústavy, ale především zopakovalo výzvu ke generální stávce. (Studenti během několika dnů všechna svá provolání zpracovali na osobních počítačích a řada letáků, které se objevily na ulicích, byla také s pomocí počítačů namnožena.)

Teprve v neděli (tj. třetí den) v deset hodin večer, poté co studenti a herci vyhlásili jak svou vlastní, tak i generální stávkou, se v dalším pražském divadle setkaly už dříve existující skupiny, vedené Chartou 77. Organizátorem setkání byl Václav Havel, který po zprávách o „masakru“ okamžitě přijel ze své chalupy v severních Čechách. Shromáždění se účastnili nejen lidé ze širokého spektra opozičních skupin, jakými byly Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), Hnutí za občanskou svobodu či klub exkomunikovaných komunistů Obroda, ale také někteří členové dosavadních loutkových stran, Československé strany lidové a Československé strany socialistické. Tu reprezentoval její generální tajemník Jan Škoda, bývalý spolužák a blízký přítel Václava Havla, je muž se však během dlouhých temných let „normalizace“ pečlivě vyhýbal.

Toto různorodé noční shromáždění se dohodlo na ustavení Občanského fóra „jako mluvčího té části československé veřejnosti, která je stále kritičtější k politice současného československého vedení a která byla v těchto dnech hluboce otřesena brutálním masakrem pokojně manifestujících studentů“. Vydalo čtyři požadavky: okamžité odstoupení komunistických představitelů odpovědných za přípravu k intervenci Varšavské smlouvy v roce 1968 a za následnou devastaci života země, počínaje prezidentem Gustávem Husákem a šéfem komunistické strany Milošem Jakešem; okamžité odstoupení federálního ministra vnitra Františka Kincla a pražského prvního tajemníka strany Miroslava Štěpána, údajně odpovědných za násilné potlačení pokojných demonstrací; ustavení zvláštní komise k vyšetření těchto policejních akcí; a okamžité propuštění všech vězňů svědomí. Občanské fórum také

vyslovalo podporu výzvě ke generální stávce a počínaje touto chvílí převzalo vedení revoluce v českých zemích. (Na Slovensku vznikla samostatná organizace s názvem Veřejnost proti násilí.)

Přes víkend proudily Václavským náměstím desetitisíce především mladých lidí, kteří mávali vlajkami a provolávali hesla. Studenti obsadili jezdeckou sochu knížete Václava v horní části náměstí, podstavec pomníku pokryli improvizovanými plakáty, fotografiemi a svíčkami. Skutečný lidový výbuch pak nastal v pondělí odpoledne. Teď již náměstí nebylo plné, ale přeplněné. Husté davy provolávaly „Svobodu!“, „Demisi!“, a především „Už je to tady!“ Bílé helmy a červené barety již nenastoupily. Tak jako ve Východním Německu, moc se probrala příliš pozdě. (Předseda vlády Ladislav Adamec nicméně přišel s tvrzením, že nebude vyhlášen výjimečný stav, což naznačovalo, že se o takové možnosti uvažovalo.)

V úterý, pátý den, byla demonstrace – ve čtyři hodiny odpoledne, po pracovní době – ještě větší. Vydavatelství socialistické strany, vedené Janem Škodou, poskytl svůj balkon, skvěle situovaný přímo uprostřed Václavského náměstí. Odtud promluvili k mohutným davům a zopakovali požadavky Občanského fóra dávný opoziční katolický aktivista Radim Palouš, dynamický zakázaný kněz Václav Malý a potom i Havel. První vydání *Rudého práva*, deníku komunistické strany, přineslo druhý den ráno titulek, informující o demonstraci „200 000“ lidí na náměstí. Druhé vydání už uvádělo jen „100 000“ lidí. Kdosi z obou vydání udělal koláž, rozmnožil ji a vylepil na výkladní skříně vedle fotografií předválečného „Prezidenta osvoboditele“ Tomáše Garrigua Masaryka, cyklostylovaných či s pomocí počítačů vytištěných letáků

a pečlivě na stroji vyťukaných prohlášení, že ten či onen obchod se připojuje ke generální stávce, podepsaných všemi zaměstnanci a mnohdy i potvrzených razítkem.

Ve středu a ve čtvrtek, šestý a sedmý den, byly demonstrace ještě větší a došlo k prvním jednáním mezi předsedou vlády Adamcem a delegací Občanského fóra, která však na premiérovu naléhavou žádost nebyla vedena Václavem Havlem. Premiér, řekl mi Havel, prostřednictvím svého pomocníka poslal zprávu, že ještě nechce „vynášet trumfy“. Tou dobou měl Havel přímé spojení s Adamcem, které mu zajišťovala skupina prostředníků s názvem Most. Most měl dva pilíře: Michala Horáčka, novináře z mládežnického týdeníku, a rockového hudebníka Michaela Kocába.

Revoluce se mezitím rozběhla naplno. Její generální štáb sídlil pár metrů od Václavského náměstí, v divadle Laterna magika.

Těžkými kovovými a skleněnými dveřmi za řadou dobrovolných strážců sestoupíte širokým schodištěm o patro níž, do oblého a zrcadly obloženého foyer ve stylu padesátých let. Všude se důležitě hemží lidé, posedávají v malých skupinkách, jedí narychlo připravené chlebíčky a diskutují o budoucnosti národa. Ještě o patro níž je vlastní divadlo. Scéna – připravená pro Dürrenmattova *Mínótaura* – představuje trychtýř s otvorem, velikým právě tak, aby se jím mohla protáhnout malá příšera. Tady, v místech, kde Laterna magika jindy předvádí svoji zvláštní kombinaci dramatu, hudby a pantomimy, se denně konají tiskové konference: řečníci přicházejí otvorem určeným pro Dürrenmattovo monstrum. Namísto turistů jsou na představení vpouštěni novináři.

Na jednom konci foyer je místnost oddělená skleněnou stěnou, na které je v několika jazycích napsáno „Kuřárna“. Před dveřmi stojí další hlídka. Někteří dovnitř mohou, jiní ne. Na řadu přichází magická propustka. Cesta je volná. Důvěrně známé vousaté tváře: staří přátelé z undergroundu tu sedí na rozviklaných židlích a účastní se naléhavé schůze. Na obrazovce televizoru vysoko na zdi běží se staženým zvukem jakási opereta. Místnost čpí cigaretovým kouřem, potem, mokkými kabáty a revolucí. Je to přesně týž pach, jaký si pamatuji z Polska podzimu roku 1980.

Pomyslíte si, že právě tohle je skutečný generální štáb. Ale po několika hodinách narazíte na černé dveře na druhém konci foyer. Otevřete je a po kovových schodech sestoupíte do úzké a zoufale přetopené chodby připomínající útrobou zaoceánské lodi. Tady, v šatnách číslo deset a jedenáct, tluče pravé srdce revoluce. Neboť zde sedí Václav Havel se svým „osobním tajemníkem“ Vladimírem Hanzelem a několika klíčovými aktivisty Občanského fóra, kteří redigují texty posledního komuniké či programového prohlášení nebo probírají stanoviska k nadcházejícímu jednání.

Před dveřmi šatny stojí útlý vousatý muž v khaki bundě, řídnoucí vlasy svázané vzadu po způsobu hippies. Je to John Bok, Havlův přítel, který teď zodpovídá za osobní stráž, složenou zejména ze studentů. Otec Johna Boka byl za války českým pilotem v Royal Air Force; duch žije dál. Rozdat si to s Johnem Bokem není radno. Spolu s dalším šéfem Havlovy osobní ostrahy Stanislavem Milotou, bývalým kameramanem a mužem slavné herečky, jsou zdaleka viditelnými postavami, které jsou vždy Havlovi nablízku. Zatímco Havel pobíhá v oblaku nervozity

kolem, Bok udílí příkazy do vysílačky a Milota neustále šeptem napomíná ty, kteří vyrušují, přičemž jeho „Pst! Pst!“ je zpravidla ještě hlasitější. Každým svým hektickým gestem stvrzují dramatikovo jedinečné postavení.

Politolog hledající pojem, kterým by bylo možné popsat rozhodovací strukturu fóra či jen pouhou hierarchii autority uvnitř něj, by se nejspíš pořádně zapotil. Struktura i hierarchie nicméně nepochybně existují, stejně jako krystaly rostoucí před chemikovýmá očima v laboratoři. „Čtyřdenní dítě“, jak to Havel nazývá, připomíná na první pohled spíše klub. Členství se dosahuje osobním doporučením. Řetězec začal při zahajovacím shromáždění v divadle, případně nazvaném Činoherní klub: X představil Y, a ten zase Z. Většina přítomných jsou aktivní příslušníci opozice, jejíž nejvýraznější skupinu tvoří signatáři Charty 77. Před dvaceti lety to byli novináři, vysokoškolské učitelé, politici, právníci, ale teď sem přišli jako topiči, myči oken, úředníci nebo přinejlepším zakázaní spisovatelé. Čas od času musejí schůzi opustit, aby přiložili do kotlů. Někteří z nich dorazili přímo z vězení, odkud byli propuštěni pod tlakem veřejných protestů. Politicky představují škálu od neotrockisty Petra Uhla až po hluboce konzervativního katolíka Václava Bendu.

Jsou tu i představitelé dalších významných skupin. Především studenti, pestře oblečení, radikální a požívající zdvořilé úcty starších. Všechno koneckonců začali právě oni. Jsou tu také herci – ačkoli herci jsou nyní všichni. A pak dělníci, představovaní hlavně Petrem Millerem, atletickým a rozhodným dělníkem z ČKD, velkého pražského průmyslového závodu. Když si vezme slovo, všichni intelektuálové zmlknou. Někdy jsou přítomní i Slováci – demonstrativně ctění hosté. A pak ti, kterým říkám

„prognostici“ – pracovníci Prognostického ústavu Československé akademie věd, jednoho z nemnoha skutečně nezávislých zástupců oficiálního vědeckého života v zemi. Prognostici jsou ve skutečnosti ekonomové. Jejich zvláštní mystika pochází z toho, že vědí, nebo se domnívají, že vědí, nebo se jim přinejmenším věří, že vědí, co udělat s ekonomikou – tedy s věcí, která je na předním místě v myslích lidí v ulicích a o níž má většina přítomných filozofů, básníků, historiků a herců zřejmě ještě menší ponětí než prostý dělník jedoucí tramvají do Vysočan. Prognostici nejsou samozřejmě jednomyslní. Ing. Václav Klaus, se stříbrem prokvetlými vlasy, v blyštivých kovových brýlích, stejně arogantní jako chytrý, dává přednost řešení ve stylu Milтона Friedmana. Jeho skromnější kolega ing. Tomáš Ježek je zase obdivovatelem (a překladatelem) Friedricha von Hayeka.

Všechny tyto tendence a skupiny se projevují na schůzích fóra, které se přemísťuje, jak lidí přibývá, z kuřárny do hlediště divadla. Toto „plénum“ – tak jako Solidarita v Polsku i fórum bezděčně přejímá komunistickou terminologii posledních čtyřiceti let –, pak ustavuje řadu „komisí“. V době mého příjezdu jsou, jak se zdá, čtyři: operační, technická, informační a koncepční – přičemž ta poslední se má „zabývat politickovědními aspekty“, jak to poněkud nejasně formuluje jeden z mluvčích fóra. V okamžiku mého odjezdu je jich přibližně deset, přičemž každá z nich má svou vlastní „schránku došlé pošty“ – bílou kartonovou krabicí ležící na podlaze foyer. Vedle koncepční komise fungují také komise „programová“ a „strategická“.

Kromě toho, že volí členy komisí, musí plénum také občas vybrat improvizované „krizové štáby“ a skupiny

či jednotlivce pro vystoupení v televizi, jednání s vládou a další úkoly. Ona „volba“ přitom vypadá tak, že předseda navrhne určitá jména a ostatní doplňují další, někdy i sami sebe. Hlasování se nekoná. Seznamy jsou otevřené, a tudíž dlouhé. „Do koncepční komise navrhuji Ivana Klímu,“ říká Havel a dodává: „Ivane, nebudeš teď psát další román, že?“ Princip výběru je většinou přibližně reprezentativní: zastoupen musí být student, dělník, prognostik atd. Západnímu uchu to občas zní neuvěřitelně.

„Neměli bychom tam mít nějakého liberála?“ prohodí někdo při debatě o koncepční komisi. „Vždyť už tam máme dva katolíky!“ zní odpověď. Katolík rovná se liberál – což ve zdejších podmínkách znamená konzervativec.

Pozorovat to všechno znamenalo pozorovat politiku v prvotní, spontánní, téměř „čisté“ podobě. Politiky se mohou stát všichni lidé, ale někteří jsou političtější než ostatní. Bylo fascinující sledovat, jak někteří okamžitě reagovali na vůni, která je během oněch dnů přitahovala tam dolů. Vůni moci. Lidé, kteří nikdy předtím nebyli politicky aktivní, náhle zpozorněli, probili se na scénu, nabídli se k televiznímu šotu: nebylo těžké si je představit ve vládním, ministerském křesle. Jiní, dlouhá léta činní v demokratické opozici, zůstávali sedět na místech. Reálná mocenská politika nebyla nic pro ně.

Tak jako Solidaritu i Občanské fórum sužoval od samého počátku konflikt mezi politickým imperativem rychlé, rozhodné a spojitě akce a morálním imperativem vnitřní demokracie. Měli začít tak, jak zamýšleli, tedy demokraticky? Či snad podmínky boje se stále ještě totalitní mocí vyžadovaly, aby si – v parafrázi Brechtových slov – řekli:

*My, kteří bojujeme za demokracii,
nemůžeme být demokraty.*

Z tohoto hlediska mohlo být Občanské fórum koneckonců jen stěží demokratické. Kdo je zvolil? Zvolili se sami. A přesto už třetí den své existence, v dopise adresovaném prezidentu USA Bushovi a předsedovi Nejvyššího soudu SSSR Gorbačovovi, napsali, že fórum „se cítí způsobilé být mluvčím československé veřejnosti“. Jakým právem? Přece právem aklamace. Denně vycházeli lidé do ulic a volali „Ať žije Občanské fórum!“ Přinejmenším v Praze lid – *démos* – za fórem zjevně a neomylně stál. V tomto původním smyslu bylo tedy hluboce, živelně demokratické. *Démos* promluvil demonstracemi a fórum prohlásil za svého mluvčího.

Pokud bychom chtěli popsat Havlovo vůdčí postavení, jinak spíše nadužívaný termín Maxe Webera „charismatický“ by byl pro jednu zcela namístě. Bylo téměř neuvěřitelné, nakolik se opravdu všechno točilo právě kolem tohoto muže. V téměř všech zásadních rozhodnutích a prohlášeních fóra byl posledním arbitrem, jedinou osobou, která dokázala vzájemně vyvážit různorodé tendence a zájmy uvnitř hnutí. V tomto smyslu byla mnohá rozhodnutí učiněna nedemokraticky, tak jako na půdě Solidarity. Přesto si lze jen stěží představit méně autoritativní osobnost než právě Havla. (Kontrast s Lechem Wałęsą byl v tomto ohledu přímo zarážející.) Samotná shromáždění pléna pak byla demokratická snad až absurdně. Laskavý Radim Palouš byl příkladným předsedou. Možnost promluvit měl doslova každý. O významných otázkách se rozhodovalo hlasováním. V jednom okamžiku probíralo komuniké fóra řádek po řádku shromáždění snad dvou set lidí.